

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО  
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА  
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**



**Методичні рекомендації щодо забезпечення  
самостійної роботи студентів  
з дисципліни  
«Історія Християнської церкви та  
основи християнської моралі»**

**(для бакалаврів)**

**Київ 2018**

Підготовлено завідувачем кафедри українознавства, православ'я та теології Д. С. Мартишиним

Затверджено на засіданні кафедри українознавства, православ'я та теології (протокол № 1 від 30.08.2018 р.)

**Мартишин Д. С.** Методичні рекомендації щодо забезпечення самостійної роботи з дисципліни «Історія Християнської церкви та основи християнської моралі» (для бакалаврів). – К.:МАУП, 2018. – 22 с.

Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни «Історія Християнської церкви та основи християнської моралі», теми контрольних робіт та методичні вказівки до виконання контрольної роботи, питання для самоконтролю, а також список літератури.

© Вищий навчальний заклад  
«Міжрегіональна Академія  
управління персоналом»  
(МАУП), 2018

## ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Враховуючи потребу духовного відродження України та зміцнення моральності у суспільстві, вищі навчальні заклади покликані забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу змістом, який би допомагав педагогам виховувати найкращі духовні якості, чесні і сильні характери, формувати сумління і громадянські чесноти: працьовитість, самопожертву, пошану до старших – і спонукав би студентів бути нині і в подальшому корисними своєму народові.

Сьогодні зростаюча роль релігії у духовному відродженні не викликає сумнівів. Викладання дисципліни “Історія християнської церкви та основи християнської моралі” у вищих навчальних закладах не суперечить їх світському характеру і розглядається як складова національного виховання в цілому. Адже духовність породжує шляхетність, допомагає кожній людині стати людиною, а нації – нацією. У християнській моралі сконцентровані найвищі цінності європейської цивілізації. Це дає можливість християнським аргументам залишатися найвагомішими. Отже, щоб виховати здорову, культурну спільноту людей, необхідні знання принципів християнської моралі. Імперативом нашого часу все ширше стає релігійне виховання, яке спроможне повернути нашому народові справжні ідеали. Зважаючи на те, що студенти можуть належати до будь-якої конфесії, дисципліна “Основи християнської моралі” не нав’язує своєї точки зору, а ознайомлює з закладами православної християнської моралі, що є традиційною в Україні.

Християнська мораль – це виховний процес, який є дією виховних чинників, в ній людина, спасенна Христовою благодаттю, прямує до повноти особи і осягає її, згідно з Божим покликанням.

Мета вивчення дисципліни “Історія християнської церкви та основи християнської моралі” – становлення нового, гуманістичного мислення, яке є умовою творення будь-якої культури. Необхідно сприяти можливості побачити всю красу людськості і нею керуватися. Дисципліна показує хибність релятивістської моралі, яка залежно від поточних потреб ті ж самі дії одного часу схвалює, а іншого – засуджує. Моральністю повинна правити правда: щоб добро називалось добром, а зло – злом.

Ця дисципліна не буде суто релігійною, такою, в якій йдеться безпосередньо і передусім про Бога і яка виходить тільки з Одкровення. Тут буде говоритися про добро і зло моральне, а обґрунтування пропонованих тез відбуватиметься також зі звертанням до розуму і доступного усім досвіду. Ретельна і глибинна рефлексія над цариною добра і зла буде підводити нас до того, що знаходимо в Євангелії і загалом християнському Одкровенні, – і в цьому сенсі в дисципліні дотримуватиметься дух християнської філософії. З її елементами варто познайомитись передусім з огляду на те, що вона відкриває важливі істини про людину та її покликання. Варто також і з тієї причини, що ця філософія закладена в основи вибудованої протягом двох

тисячоліть культури. Вивчення дисципліни “Історія християнської церкви та основи християнської моралі” покликане внутрішньо збагатити студентів і сприяти кращому розумінню тих моральних і духовних засад, на яких будувався менталітет українців і які й досі є сутнісно впливовими в їх повсякденному житті.

Самостійна робота студентів денної форми навчання складається із опрацювання питань, що передбачені для самостійного опрацювання за кожною темою робочої навчальної програми, і підготовки до семінарських занять по кожній темі курсу. Самостійно опрацьовуються питання, що включені в теми семінарських занять.

Самостійна робота студентів включає наступні напрямки:

1. Самостійне опрацювання окремих розділів тематичного плану
2. Методичне забезпечення семінарської роботи студентів.
3. Написання рефератів з дисципліни “Історія християнської церкви та основи християнської моралі”.
4. Написання контрольних робіт.

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН**  
**дисципліни**  
**«Історія Християнської Церкви та основи християнської моралі»**

| № п/п   | Назви змістових модулів та тем   |
|---|--|
| <b><i>Змістовий модуль 1.</i></b><br><b><i>Християнство в історії людства</i></b>                 |  |
| 1.  | Земне життя Господа нашого Ісуса Христа та заснування Християнської Церкви                   |
| 2.  | Життя Церкви в епоху Вселенських Соборів   |
| 3.  | Розвиток богословської думки та християнської культури                                       |
| <b><i>Змістовий модуль 2.</i></b><br><b><i>Сутність і зміст християнської моралі як науки</i></b> |  |
| 4.  | Мораль в Старому та Новому Завітах. Божественне Одкровення про мораль                        |
| 5.  | Літургічне життя Християнської Церкви та духовно-моральне вдосконалення людської особистості |
| 6.  | Засади християнської моралі  |
| 7.  | Аскетичні подвиги християнських подвижників віри й благочестя в історії Християнської Церкви |
| 8.  | Релігійна й секулярна мораль в історії та житті людства                                      |
| <b><i>Змістовий модуль 3.</i></b><br><b><i>Сучасне християнство</i></b>                           |  |
| 9.  | Стан Православної Церкви в сучасному світі   |
| 10.   | Християнство третього тисячоліття  |

Разом: \_\_\_\_ годин.

## МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ОКРЕМИХ ТЕМ

**Тема 1.** Земне життя Господа нашого Ісуса Христа та заснування Християнської Церкви.

1. Історія Церкви, етимологія та поняття.
2. Поділ церковної історії на періоди.
3. Основні богословські категорії.
4. Специфіка та структура церковних відносин.
5. Церковні інститути: парафія та єпархія.

Кінцевою метою життя християнина має бути досягнення найвищої релігійно-моральної досконалості. Але це не позбавляє його як можливості, так і необхідності брати участь у суспільному житті. Навпаки, суспільне життя дає широкі можливості для наочного прояву християнських чеснот серед людей різних категорій, різних світоглядів. Такими чеснотами найперше мають бути самовідданість, працьовитість, християнська любов і т. ін.

Кожен християнин, будучи членом Церкви, є водночас членом суспільства, громадянином своєї країни. Тому, згідно з вченням Церкви, християнин повинен поєднувати своє становище в суспільстві і свої цивільні заняття з тими обов'язками, які ґрунтуються на ревному служінні Богові та спасінні своєї душі.

Спаситель Ісус Христос не вимагає від людини, щоб вона заради свого спасіння відреклася від світу і йшла в пустелю. Він учить трудитися, нести свої хрести в тому ж світі, серед тих же людей, у тому ж званні, в якому людина поставлена Богом. Яскраво виразив це Ісус Христос словами Своєї Архієрейської молитви. «Не благаю, щоб Ти взяв їх від світу, – просить Він Отця Небесного, – але щоб зберіг їх від зла» (Ін. 17, 15).

Про необхідність самовіддано трудитись, чесно виконувати свої громадянські обов'язки в суспільстві Ісус Христос говорить словами притчі про таланти (Мт. 25, 13-30; Лк. 19, 11-28). Тому ап. Павло закликає кожного: «Все, що робите, робіть від душі, як для Господа, а не для людей» (Кол. 3, 23).

Історія Церкви свідчить, що участь у суспільному житті не є завадою для досягнення вічного життя. Розмірковуючи про це, свт. Йоан Золотоуст пише: «Ти хочеш бачити, чи спасаються ті, хто у військовому званні? Подивися на Корнилія. Чи спасаються домоправителі? Подивися на євнуха Ефіоплянки... Уважній людині ніщо не може зашкодити. Йосиф, перебуваючи в рабстві, зберіг чесноту; Даниїл і три юнаки були в неволі і між іншим високо прославилися. Тому що чеснота у всякому становищі є славною і може бути непереможною, і не може бути для неї ніяких перешкод» (2, т.2, с.87).

Коли Христос та Його апостоли говорять про відречення від самих себе і від світу, то під цим необхідно розуміти відречення від своєї злої волі і пристрастей, відречення від захоплення світом і його насолодами. Словами

«Не можете Богові служити і мамоні» (Мт. 6, 24) Спаситель застерігає від жадібності. Він засуджує цю ваду як негідну істинного християнина і абсолютно несумісну зі служінням Богові. Людина, заради задоволення своєї пристрасної пожадливості, часто вдається до незаконних засобів і в погоні за багатством уже не може зупинитись ні перед чим. Совість, чесність, любов і повага до ближніх – все це приноситься в жертву золотому ідолові. Натомість впливають обман, підкуп, скупість, насилля і т. ін. Християнин повинен уникати цього. Він, за словами апостола Павла, має бути задоволений тим, що дає йому Бог. «Маючи їжу й одежу, будемо задоволені тим» (1 Тим. 6, 8), – говорить Апостол. І це має бути загальною нормою зовнішнього добробуту для кожного християнина.

Питання для самоконтролю:

Три моральні способи опанування світом: через духовну причинність; через служіння своєму еству; через богоборство.

Неприйняття сенсу самовиховання і недостатність пропагування зрілої постави і відповідальності як важливої мети в житті.

Культурні взірці (пропоновані цінності, пропаговані позиції, що націлені проти природи людини, проти подружжя і родини).

Теми рефератів:

Відношення між церквою і державою.

Християнська надія та її властивості.

Християнська любов до Бога, її відношення до віри і надії.

Зовнішнє богошанування.

Відношення Християнської Церкви до зовнішнього світу.

Література [1-3; 5; 7, 9, 13, 31]

Тема 2. Життя Церкви в епоху Вселенських Соборів.

1. Церковна організація.

2. Священство: єпископ, пресвітер, диякон.

3. Особливості розвитку парафіяльного життя.

4. Церковне мистецтво.

5. Богословські школи.

Символ віри догматизує, виводить у ранг абсолютних істин, які мають сприйматися беззастережно і без сумніву, тобто на віру, ряд положень, що стосуються образу Бога, церкви, потойбічного життя. Основні з цих догматів: про три іпостасі Бога (Бог-отець, Бог-син, Бог-дух святий); зішестя святого духа від Бога-отця; про боголюдину, спокуту жертвовну смерть, воскресіння, вознесіння Ісуса Христа; про друге пришестя Спасителя, воскресіння в день Страшного суду всіх померлих для життя вічного; про гріховну природу людини, необхідність смирення й упокорення задля небесного блаженства; про святість єдиної апостольської церкви тощо.

Ідейним джерелом православного віровчення є Біблія і священний переказ, який охоплює рішення перших семи вселенських соборів (IV—IX ст.), а також теологічну й філософську спадщину, політико-соціальні доктрини «учителів церкви».

Православ'я має в своєму пантеоні неосяжну кількість надприродних істот, яким поклоняються віруючі: всемогутній Бог, найвища нематеріальна сила, безплотний дух, творець і управитель світу та його протилежність— не менш могутній Люцифер, диявол, Богом створений, проте занепалий ангел.

Православна церква дотримується рішення третього вселенського собору в Ефесі (431 р.) про визнання діви Марії богородицею, матір'ю Ісуса Христа, народженого внаслідок непорочного зачаття. Вшанування діви Марії як богині, заступниці знедолених, має на меті піднести авторитет православної релігії серед віруючих жінок.

Культ ікон — живописних зображень Ісуса Христа, діви Марії, святих, різноманітних церковних подій — є відгомонам первісних релігійних вірувань, зокрема фетишизму і магії. Ікона у православ'ї виступає як фетиш.

Культ мощів також поширений у православ'ї. Це останки померлих людей, які в певних умовах середовища, температурного режиму, характеру ґрунтів зберігаються, природно муміфікуються. Нетлінність останків церква оголошує чудом, видає за доказ святості земного життя певної людини.

Хрест — священний символ розп'ятого Ісуса Христа, знаряддя його страти. Наука свідчить, що християнство запозичило цей символ з дохристиянських культів.

Культ «святої води» так само визначився під впливом давніх вірувань, коли вода, її цілюща, очисна сила була фетишем первісних людей.

Молитва — це традиційний магичний прийом, звернення до Бога, своєрідні заклинання у формі благань. У них служителі культу та віруючі просять надприродні сили подарувати різні блага і відвернути зло. Молитвами супроводжуються майже всі релігійні церемонії.

Релігійні обряди — це магичні церемонії, що відбуваються за усталеним ритуалом. Обряди православної церкви ґрунтуються на семи таїнствах: хрещення, миропомазання, сповідь, причастя, шлюб, священство, соборування.

Релігійні свята пов'язані з тими чи іншими епізодами життя Ісуса Христа, діви Марії, апостолів, праведників, святих, самої церкви. Існує ціла низка релігійних свят. Найголовніші з них — Пасха (Великдень), Різдво, Хрещення, Благовіщення, Трійця, Спас тощо.

Пости відіграють істотну роль у культовому житті православної церкви. Походження постів сягає сивої давнини і стосується різних харчових табу — заборон у первісних релігійних віруваннях.

Православ'я, на відміну від католицизму, не має єдиного управлінського центру. У світі в наш час налічується 15 автокефальних національних церков. Вони діють автономно в організації внутрішньоцерковного життя. Їх очолюють патріархи, архієпископи чи



митрополити, обрані довічно помісними соборами. При главах церков діють синоди, колегіальні органи управління.

Література [1-3; 5; 7-9; 14; 22, 23, 31, 38, 43]

**Тема 3.** Розвиток богословської думки та християнської культури.

1. Культурне середовище християнства.
2. Золота доба богословської думки.
3. Західний та східний вектор духовного розвитку християнства.
4. Реформація церковного життя.
5. Наслідки церковної Реформації у Європі.

Ісус Христос, як Законодавець Нового Завіту, не говорить про те, що може або чого не повинна робити людина. Він говорить про те, якою повинна бути людина у своїх думках, бажаннях, почуттях. Більше того, Христос не тільки у всій повноті й глибині розкрив принципи й духовність одкровенного закону, але й Сам найдосконаліше сповняв його.

Свангельський закон найбільш конкретно й докладно розкривається в церковних заповідях або законах. Церковні заповіді – це ті ж самі вимоги закону Христового. Тільки тут вони більш конкретно розкриваються стосовно життя членів Христової Церкви. До таких законів належать, наприклад, церковні правила про молитву, про пости, про сповідь, про причастя Святих Тайн тощо. Дотримуватися й виконувати їх повинен кожен член Христової Церкви з огляду на слова Самого Спасителя: «... якщо ж і Церкви не послухає (брат твій), то нехай він буде тобі, як язичник і митар» (Мт. 18, 17).

Крім церковних законів у людському суспільстві існують і закони цивільні. Кожна людина теж повинна дотримуватися та виконувати їх, пам'ятаючи слова апостола Павла: «Усяка душа нехай підкоряється вищій владі, бо немає влади не від Бога; існуючі ж власті поставлені Богом. Тому той, хто противиться владі, противиться Божому повелінню» (Рим. 13, 1-2).

Тільки їхня обов'язковість для кожного християнина обумовлюється їхньою відповідністю релігійно-моральному вченню Ісуса Христа та Його Церкви. Як може, наприклад, християнин виконати наказ влади нищити хрести, руйнувати храми і т. ін.?

**Питання для самоконтролю:**

1. Відродження “нового творіння” і основні духовно-моральні плоди нового життя.
2. Значення облагодатствованого розуму і почуттів у творенні оновленого морального життя.
3. Використання досвіду Церкви в практиці протистояння злу.
4. Прагнення до духовного блаженства в його моральних змістах і формах.
5. Відновлення цілісності і гармонії особистості.

**Теми рефератів:**

1. Злочин проти чужої власності.
2. Євангельський Одкровенний закон.
3. Земне життя Ісуса Христа – зразок морального удосконалення.
4. Спільне богослужіння та його значення.
5. Клятва.

*Література [1-3; 8; 12, 27, 28, 39]*

**Тема 4.** Мораль в Старому та Новому Завітах. Божественне Одкровення про мораль.

1. Загальність моральної проблематики.
2. Поняття про моральний закон.
3. Закон і моральні ідеали.
4. Поняття про правду, право і справедливість.
5. Фундаментальні моральні категорії.

Християнська мораль – це виховний процес, який є дією виховних чинників, в ній людина, спасенна Христовою благодаттю, прямує до повноти особи і осягає її, згідно з Божим покликанням.

Основи християнської моралі – становлення нового, гуманістичного мислення, яке є умовою творення будь-якої культури. Необхідно сприяти можливості побачити всю красу людськості і нею керуватися.

Під Євангельським моральним законом треба розуміти ті істини й правила, які сповіщені нам Господом Ісусом Христом і були проповідовані всьому світові Його апостолами.

Сутність цього закону Господь виразив у двох заповідях:

а) у заповіді про самовідречення: «Хто хоче йти за Мною, нехай зречеться себе, і візьме хрест свій, і йде за Мною» (Мк. 8, 34);

б) у заповіді про любов до Бога і ближнього: «Люби Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм; це перша і найбільша заповідь; друга ж подібна до неї: люби ближнього твого, як самого себе; на цих двох заповідях утверджується весь закон і пророки» (Мт. 22, 37-40).

Мета першої заповіді полягає у викорененні з душі людини самого зародку всякого гріха – гордості й самолюбства, які є основною причиною всіх інших гріхів.

Мета другої заповіді – замість попереднього гріховного життя, замість гордості та самолюбства вкоренити в людській душі зародок нового, святого життя для її духовного зростання аж до уподібнення Богові. «Будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний» (Мт. 5, 48). – неодноразово закликає кожну людину Спаситель Ісус Христос.

#### **Питання для самоконтролю:**

1. Пошук релігійної істини, правди життя і моральної праведності.
2. Зміст заповіді як вираз духовно-моральних ідеалів.
3. Основні категорії євангельського морального досвіду.
4. Служіння Христа як образ служіння Його послідовників.

**Теми рефератів:**

1. Старозавітний Одкровенний закон.
2. «Не вбивай» (Вих. 20, 13)
3. «Не чужолож» (Не чини перелюбу) (Вих. 20, 14).
4. «Не кради» (Вих. 20, 15).
5. «Не свідчи неправдиво на ближнього свого» (Вих. 20, 16).

*Література* [1-3; 5; 6; 9;10;18; 22; 31;38]

**Тема 5.** Літургічне життя Християнської Церкви та духовно-моральне вдосконалення людської особистості.

1. Богослужіння Православної Церкви.
2. Таїнства Церкви: богословські поняття.
3. Літургічне богослов'я.
4. Твори Святих Отців Церкви на шляху духовного вдосконалення особистості.
5. Місія Церкви у світі.

Із Євангельських розповідей ми знаємо, що Сам Христос любив природу, з ніжністю ставився до неї. Він повчав народ на мальовничих берегах моря, звертав увагу на красу лілій.

Поезія, гарна заспокійлива музика, живопис, інші види мистецтва – все це теж має неабиякий благодійний вплив на виховання та удосконалення найкращих християнських почуттів у душі людини. Це облагороджує серце людини, робить його більш м'яким, розвиває в ньому справедливість, милосердя та інші святі почуття.

Отже, кожна людина повинна розвивати в собі естетичні почуття, відчуття смаку до прекрасного.

Але, на жаль, до прекрасного мистецтва примішуються часто твори, наповнені вульгарністю, розбещеністю, які отруюють людську душу нечистими, гріховними роздумами, Тому християнин має бути розбірливим у мистецтві. Він має «спілкуватися» з таким мистецтвом, яке укріплює і підносить його душу, викликає в ній спокій і блаженство.

**Питання для самоконтролю:**

1. Умови морального діяння, що творять єдність між людьми.
2. Виявлення морального змісту в людських відносинах.
3. Взаємодія особистості з загальнонаціональною моральною свідомістю.

**Теми рефератів:**

1. Християнин в суспільному житті.
2. Завершення морального шляху християнина.
3. Сучасна людина і кінець світу.
4. Дійсний порядок моральних цінностей.

## 5. Загальна моральність.

*Література* [1-3; 5; 6; 8; 9;19; 21; 22]

### **Тема 6.** Засади християнської моралі.

1. Взаємовідношення старозавітної етики і благодатного змісту християнського морального світу.
2. Божественна любов і її переживання в Новому Завіті.
3. Нова заповідь любові – головний зміст морального вчення Христа.
4. Любов до Бога і до ближнього в їхній взаємодії.
5. Віра як релігійна інтуїція.

Мораль – це набір певних правил, яких людина повинна дотримуватись, Моральні правила, що сформульовані людьми, не завжди є досконалими та ідеальними. Враховуючи, що людині властиво помилятися, зрозуміло, що формулювання правил людської поведінки має відносний характер. Якщо джерелом моралі є лише людина, то така мораль не може бути тривкою і гідною наслідування. Мораль походить від Бога як від вічного джерела любові і добра. Така мораль і моральні закони, які дані Богом, називаються абсолютними, бо вони розглядаються незмінними, вічними, неосяжними і недоторканими та існують навіть поза простором і часом. Абсолютна мораль має силу Божого Закону, який ніколи не втрачає своєї актуальності і не підлягає зміні. Основою християнської етики є абсолютна мораль, що допомагає молоді впізнати законність чи незаконність, дозволеність чи недозволеність своїх дій і вчинків. Абсолютна мораль суттєво виражається в двох головних заповідях Любові, які є основою науки Святого Письма.

### **Питання для самоконтролю:**

1. Суб'єктивність особистого морального переживання і засвоєння особистістю моральних установок.
2. Взаємозв'язок між ідеалом, моральною нормою і дійсністю в особистій самосвідомості.
3. Моральний пошук правди і добра та достоїнство особистості.

### **Теми рефератів:**

1. Батьківські обов'язки.
2. Любов до рідної землі, рідної мови і свого народу.
3. Людська гідність. Відповідальність людини за життя.
4. Шлюб і подружжя. Вибір нареченого (нареченої).
5. Християнське милосердя.

*Література* [1-3; 5; 6; 9;10;18; 22; 31;38]

**Тема 7.** Аскетичні подвиги християнських подвижників віри й благочестя в історії Християнської Церкви

1. Переслідування християн. Мучеництво.
2. Зародження чернецтва. Провісники чернечого подвигу.

3. Давні чернечі устами. Патерики.
4. Чернече життя на Заході та Сході.
5. Аскетична творчість і боротьба з гріхом.

Необхідною умовою моральної діяльності людини є її свідомість і воля. Там, де немає цих умов, не може бути мови про моральні чи аморальні вчинки.

Наприклад, дії та вчинки тварин, незалежно, чи вони корисні для людини і самої тварини, чи шкідливі, ми називаємо природними, а не моральними чи аморальними, їхніми діями не може керувати ані сила їхньої волі, ані свідомість, – тварина діє відповідно до своїх інстинктів, згідно зі своєю природою.

Людина є особистістю моральною, тому що вона володіє самосвідомістю і має вільну волю. Силою своєї свідомості людина пізнає те, що вона повинна робити, і те, чого варто уникати, – пізнає вимоги морального закону. А силою своєї волі людина виконує ці вимоги.

Там, де відсутня воля, не може бути мови про будь-яку оцінку моральних дій людини, тому що такі дії будуть вимушеними, а не добровільними.

Отже, моральними діями людини можна назвати такі, які відбуваються при повній участі її свідомості та волі.

#### **Питання для самоконтролю:**

1. Спотворення особистісного буття в гріхопадінні.
2. Пошкодження розумових, вольових і емоційних здібностей у гріхопадінні.
3. Гордість як фундаментальна пристрасть.
4. Душевні хвороби як вияв гріховного буття.

#### **Теми рефератів:**

1. Християнська добродієвість.
2. Гріх.
3. Моральна оцінка.
4. Благодать Божа і її значення у справі відродження людини.
5. Церковне віровчення.

*Література [3-5; 8; 11–15; 32; 45]*

#### **Тема 8.** Релігійна й секулярна мораль в історії та житті людства.

1. Абсолютна християнська мораль.
2. Вчення про Бога та християнська антропологія.
3. Гуманізм християнський і секулярний.
4. Ліберальні цінності сучасного світу та християнський традиціоналізм.
5. Релігійний модернізм та консерватизм.

Турбуючись про душу, християнин одночасно не повинен забувати і про тіло, про своє тимчасове життя на землі. Душа людини на землі може

жити й діяти тільки в її тілі. А тимчасове життя людини в цьому віці є тією життєвою нівою, на якій вона повинна збирати необхідні плоди для досягнення вічного життя в майбутньому віці.

Апостол Павло називає тіло людини «хатиною» (2 Кор. 5, 1) та «глиняною посудиною» (2 Кор. 4, 7). І на Страшному суді кожен отримає своє: «Бо всім нам належить стати перед судилищем Христовим, щоб кожному одержати відповідно до того, що він робив, живучи в тілі, добре або лихе» (2 Кор. 5, 10).

Святе Письмо дає людському тілу чи не найвищу оцінку, називаючи його членом тіла Христового (1 Кор. 6, 15), «храмом Святого Духа» (1 Кор. 6, 19), яке колись воскресне для вічного життя (Ін. 5, 25) і буде перебувати в такій же славі, в якій перебуває зараз тіло Христове (Філіп. 3, 12). Тому обов'язком кожної людини є піклуватися про своє життя, здоров'я та чистоту свого тіла. До цього спонукає людину сама природа, яка, згідно зі своїми інстинктами, бореться зі смертю та намагається уникати того, що може їй зашкодити. «Ніхто ніколи не мав ненависті до своєї плоті, але годує і гріє її» (Еф. 5, 29), – говорить апостол Павло.

Закон Божий надає цій підсвідомій вимозі нашої природи певного змісту, вказуючи на основу цього обов'язку.

Життя, згідно з вченням Слова Божого, не є ані якоюсь випадковістю/ані особистим здобутком людини. «Джерело життя» (Пс. 35, 10) є тільки в Господа, тільки він є «Начальником життя» (Дії. 3, 15), Який має владу над «життям та смертю» (Прем. 16, 13). Тому берегти своє життя є для християнина не тільки внутрішньою підсвідомою необхідністю, але і моральним обов'язком, обов'язком покірності перед волею Божою.

Одночасно, християнин повинен не тільки берегти своє життя як дорогоцінний дар Божий, оберігати його від усього, що може зашкодити здоров'ю, а й піклуватися про належний позитивний розвиток і удосконалення своїх тілесних сил, щоб тіло було міцним, витривалим і слухняним знаряддям духа. Найкращими засобами для досягнення цієї мети є:

1. урівноваженість в їжі та напоях, які людина повинна споживати не для простого задоволення, а для підтримки й укріплення своїх тілесних сил;
2. урівноваженість в одязі, в помешканні, в поведінці і взагалі у всьому своєму способі життя;
3. працьовитість, особливо фізична праця, яка розвиває й укріплює тіло, надає йому відповідної краси;
4. уникнення гріховного, розбещеного і розпутного способу життя, яке, гублячи душу, руйнує і тіло; тому слід дбати про збереження своєї невинності, чистоти.

#### **Питання для самоконтролю:**

1. Особливе місце людини в світі живих істот.
2. Людина – істота духовно-фізична.

3. Безсумнівна гідність кожної людини (плід трьохсторонньої любові: Бога, чоловіка і жінки).

**Теми рефератів:**

1. Знеславлення доброго імені, честі, слави наших ближніх.
2. Обов'язки і чесноти християнина у ставленні до Бога.
3. Позитивне розкриття християнського учення.
4. Релігійно-етичне життя християн.
5. Релігійний моральний стан віруючих.

*Література* [12; 18; 22 ; 24; 26; 37; 39; 40; 42]

**Тема 9.** Стан Православної Церкви в сучасному світі.

1. Православний світ та питання екуменізму.
2. Поняття «автокефалія» в історії Християнської Церкви.
3. Умови для набуття церковної автокефалії.
4. Шляхи отримання автокефального статусу.
5. Проблеми церковного розколу в Україні.
6. Українське Православ'я на шляху до автокефалії.

Християнство подає високий моральний напрямок нашій природній любові до себе. Людина створена Богом за Його образом. Тому основною метою людського життя та діяльності є наслідування слів Спасителя: «Будьте досконалими, як досконалим є Отець ваш Небесний» (Мт. 5, 48). Під впливом цієї християнської моралі природжена любов до самого себе стає вже моральним обов'язком, який зобов'язує нас піклуватися нашими власними проблемами в поєднанні з моральністю нашої природи і нашим високим покликанням, на яке вказує Сам Христос.

Але щоби правильно, по-християнськи любити самого себе, християнин повинен мати правильне уявлення про себе, має знати самого себе. Тому найпершим обов'язком кожного християнина щодо себе має бути обов'язок самопізнання. Самопізнання базується на трьох основних питаннях:

1. хто я?
2. ким я повинен стати?
3. ким я є насправді?

Такого погляду на себе, на своє «я» вимагала від людини і язичницька моральність. «Пізнай самого себе», – говорив у свій час Фалес Мілетський, один із стародавніх мудреців.

Але питання своєї природи сама людина вирішити була не в змозі. На нього вичерпну відповідь дало християнство у вченні про природу та призначення людини. Воно вказало людині, що вона є не тільки найкращим творінням Божим, в якому закладено образ Божий, але через Сина Божого вона усиновлена Богом, – ми є синами й дочками Божими, згідно зі словами Спасителя, Який говорить: «...будете синами Всевишнього» (Лк. 6, 35). Про це свідчить і апостол Павло словами: «Ви не прийняли духа рабства, щоб знову жити в страху, але прийняли Духа усиновлення, Яким кличемо: «Авва,

Отче!» (Рим. 8, 15). Бо, згідно зі словами того ж Апостола, Господь «наперед призначив усиновити нас Собі через Ісуса Христа, за благоволінням Своєї волі» (Еф. 1, 5).

Коли такими високими є гідність та призначення людини як носія образу Божого, то такою ж високою повинна бути і її християнська любов до себе.

Християнська любов людини до себе має проявлятися, перш за все, в турботі про розвиток та удосконалення її духовно-тілесної природи. Але, враховуючи те, що душа є більшою і важливішою від тіла, бо саме в душі людини відображено образ Божий, то найважливішим обов'язком є піклування про душу. Спасіння душі – це головна мета всього життя християнина. Про це говорить Спаситель: «Яка користь людині, якщо вона здобуде весь світ, а душу свою занапастить? Або який дасть викуп людина за душу свою?» (Мт. 16, 26).

Враховуючи те, що людська душа має три головні сили: розум, волю і почуття, то і піклування людини про її душу повинно йти в трьох напрямках:

1. формування розуму;
2. формування волі;
3. формування почуттів.

#### **Питання для самоконтролю:**

1. Зародження гуманізму.
2. Гуманізм християнський і секулярний.
3. Моральний релятивізм.
4. Проблема зла і страждання.

#### **Теми рефератів:**

1. Обов'язки і добродійності християнина у ставленні до самого себе.
2. Піклування про тіло, види піклування.
3. Обов'язки та благодійність християнина у ставленні до ближніх
4. Загальні обов'язки щодо ближніх.
5. Християнське учення про шлюб.

*Література* [4; 5; 8 ; 14; 15; 17; 28; 48]

#### **Тема 10.** Християнство третього тисячоліття.

1. Історичний шлях розвитку Православної Церкви.
2. Канонічний устрій Православної Церкви.
3. Специфіка викладання християнського богослов'я.
4. Основні напрямки розвитку християнської історії та богословської думки.
5. Виклики сучасного світу та пошук нової релігійної ідентичності.

Закон взагалі – це правило або сукупність правил, що визначають дії якоїсь певної сили і спрямованості. Наприклад, закони математичні, граматичні, фізичні тощо. Моральний закон визначає спосіб дії моральної



сили, тобто, сили людської волі. Це означає, що моральний закон вказує, як людина повинна жити, що вона має робити, щоб досягнути своєї кінцевої мети в житті.

Характерним для будь-якого закону є всеосяжність і необхідність. Ці властивості притаманні й моральному закону. Він всеосяжний, тому що той закон, голос якого чує у своєму сумлінні одна людина, також чують інші люди. Немає жодної людини, жодного племені чи народу, які б не розуміли, що таке добро і що таке зло. Цей закон є необхідний, – він містить необхідні вимоги щодо людини, яка хоче досягнути своєї мети. Іншого шляху для досягнення цієї мети немає.

Одночасно моральний закон має і свої відмінності. Наприклад, фізичні закони визначають дію фізичних, матеріальних сил. Моральний закон визначає дію сил у створіннях морально розумних і вільних, тобто, у людях. Крім того, фізичні закони діють скрізь однаково, а моральний закон різними людьми сприймається по-різному, в залежності від віку, становища і т. ін. Наприклад, при необхідності самопожертви один жертвує собою як воїн, другий – як лікар, третій – як учений, четвертий – як пастир Церкви. Один у самопожертві віддає своє життя, а інший бореться, трудиться, служить. Кожен діє відповідно до становища, ситуації і можливостей.

Відрізняється моральний закон від законів фізичних і в області необхідності. Необхідність може бути двоякою: безумовною та обумовленою. Безумовна необхідність панує над фізичним світом. Згідно з фізичним законом може бути тільки так і не інакше. Моральний закон виражає свої вимоги так, що для їхнього виконання людина не примушується, а тільки зобов'язується. А це означає, що вимоги морального закону виконуються людиною тільки тоді, коли вона визнає їх обов'язковими для себе.

Отже, моральний закон обумовлюється добровільним прийняттям його з боку вільної волі людини. Він є вимогою, в якій завжди залишається місце для розмірковування та добровільного прийняття рішення. Наприклад, моральний закон зобов'язує кожного бути милосердним, але не примушує до цього, – людина має вільну волю його не виконувати.

Однак це не означає, що у випадку невиконання вимог морального закону він скасовується і втрачає своє значення. Закон залишається законом. Не отримуючи свого підтвердження з боку людини через невиконання нею його вимог, він отримує своє підтвердження з іншого, вже негативного для людини боку. Тоді моральний закон діє проти людини, яка ухиляється від нього, і накликає на неї ті згубні наслідки, які діють при ухиленні від будь-якого іншого закону, тобто саморуїнування, самознищення. Така згубна дія продовжується доти, доки людина не отямиться і не почне виконувати вимоги морального закону. «Коли ви відмовитеся й неслухняними будете, – меч пожере вас» (Іс. 1, 20), – застерігає Господь через пророка Ісайю.

**Питання для самоконтролю:**

1. Взаємовідношення старозавітної етики і благодатного змісту християнського морального світу.
2. Божественна любов і її переживання в Новому Завіті.
3. Віра як прагнення до єднання людської особистості з особистістю Божественною.
4. Необхідність ієрархії особистісних і суспільних моральних цінностей як вираження об'єктивних рангових категорій.

**Теми рефератів:**

1. Церковна дисципліна.
2. Повага до храму та його святинь.
3. Любов до самого себе.
4. Моральне значення християнської родини.
5. Моральне буття і воля Бога.

*Література* [5; 24;43; 44; 62; 63; 67; 68]

## **ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

**Заняття 1.** Земне життя Господа нашого Ісуса Христа та заснування Християнської Церкви.

1. Особистість Христа за Євангеліями, громадське служіння: проповідь, Голгофа, Воскресіння та Вознесіння.
2. Доля Христових апостолів. Апостольська громада.
3. Місія апостола Павла. Іудейські переслідування.
4. Категоріальна система християнського богослов'я та особливості богословських категорій.
5. Становлення вчення про Церкву як науки та подолання кризи секуляризації.
6. Історія та передумови проведення Вселенських Соборів.

*Література* [1-3; 5; 7, 9, 13, 31]

**Заняття 2.** Розвиток богословської думки та християнської культури.

1. Золота доба богословської думки.
2. Огляд християнського місіонерства.
3. Богословські портрети християнства.
4. Авторитет Римського Понтифіка та церковних протестантських громад.
5. Місіонерські та культурні питання розвитку християнства.
6. Поняття «церковне життя», його богословський зміст.

*Література* [1-3; 8; 12, 27, 28, 39]

**Заняття 3.** Літургічне життя Християнської Церкви та духовно-моральне вдосконалення людської особистості.

1. Богослужіння Православної Церкви.
2. Євхаристія.

3. Таїнства Церкви: богословські поняття.
4. Покаяння та Причастя.
5. Читання Слова Божого.
6. Піст та молитва.
7. Віра та благочестя.

*Література* [1-3; 5; 6; 8; 9; 19; 21; 22]

**Заняття 4.** Засади християнської моралі

1. Божественна любов і її переживання в Новому Завіті.
2. Властивості особистості, оновленої дією Духа Святого.
3. Віра як прагнення до єднання людської особистості з особистістю Божественною.
4. Особисті і суспільні типи ціннісної ієрархії.
5. Поклоніння, прославляння, сповідання Бога, слідування за Ним як точна підстава особистого морального устрою.

*Література* [1-3; 5; 6; 9; 10; 18; 22; 31; 38]

**Заняття 5.** Аскетичні подвиги християнських подвижників віри й благочестя в історії Християнської Церкви

1. Зародження чернецтва. Пустеля та імперія.
2. Преподобні Отці Церкви.
3. Давні чернечі устава. Патерики.
4. Чернече життя на Заході та Сході.
5. Аскетична творчість і боротьба з гріхом.
6. Монастирі в житті Православної Церкви.
7. Чернече життя Католицької Церкви.
8. Старецтво.

*Література* [3-5; 8; 11-15; 32; 45]

**Заняття 6.** Стан Православної Церкви в сучасному світі.

1. Православний світ та питання екуменізму.
2. Життя Помісних Православних Церков світу.
3. Вселенська місія Церкви та національні особливості.
4. Українське Православ'я на шляху до автокефалії.
5. Виклики сучасного світу та пошук нової релігійної ідентичності.

*Література* [4; 5; 8; 14; 15; 17; 28; 48]

**ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ**

1. Філософія та моральність у Римській імперії.
2. Християнство у Палестині.
3. Християнство та старозавітній іудаїзм: діалог та суперечки.
4. Релігії Римської імперії.
5. Апостольська проповідь та поширення християнства.
6. Заснування Церкви та вчення про Христа Спасителя.
7. Християнська полеміка з язичництвом.

8. Християнські розділення: гріх, ересі і розколи.
9. Євхаристія у перших християн.
10. Гностицизм та віровчення Церкви.
11. Причини, обставини переслідувань та гонінь християн.
12. Формування християнського богослужіння.
13. Виникнення церковних свят.
14. Ранньохристиянська література.
15. Аскетизм, чернецтво та духовні подвиги святих отців IV століття.
16. Розпад Римської імперії та народження Візантії.
17. Боротьба християнства проти язичництва.
18. Виникнення чернецтва.
19. Християнство в Африці і на Сході.
20. Формування новозавітного канону книг Святого Письма.
21. Формування тринітарного богослов'я Церкви
22. Догматичні питання у житті Церкви.
23. Христологія у Древній Церкві.
24. Олександрійська богословська школа IV століття.
25. Антиохійська християнська школа.
26. Богослови Західної Церкви.
27. Блаженний Августин та його богословська спадщина.
28. Святоотцівська думка та формування богослов'я Православної Церкви.
29. Великий церковний розкол 1054 року.
30. Зростання папської могутності.
31. Богословська думка середньовіччя: схоластика, реалізм, концептуалізм, номіналізм та містика.
32. Мартін Лютер та Реформація в Німеччині.
33. Лютеранство і кальвінізм: основні доктрини.
34. Видатні християнські богослови XX сторіччя.
35. Місіонерська діяльність Православної Церкви: історія та сучасність.
36. Чернече духовне життя Афону.
37. Християнська культура та виклики секулярного світу.
38. Апостольська спадкоємність і примат Рима.
39. Розкол Українського Православ'я у XX сторіччі.
40. Життя та проповідницька діяльність святителя Іоанна Златоустого.

### ***ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ***

Основою оволодіння матеріалом програми вичення курсу «Історія Християнської Церкви та основи християнської моралі» є систематична, активна та самостійна робота студентів щодо вивчення навчальної, наукової, спеціальної літератури, вирішення ситуаційних завдань та задач із навчальних тем дисципліни, написання рефератів і наукових повідомлень, виконання контрольних робіт. Засвоєння матеріалу сприятиме розвиненості індивідуальних умінь і здібностей слухачів щодо роботи з першоджерелами та підручниками.

Обираючи тему, студент на власний розсуд опрацює одну із запропонованих у переліку тем. Варто обирати так, щоб вона викликала інтерес або була пов'язана з практичною діяльністю студента, а також сприяла максимальному застосуванню знань та набуттю практичного досвіду.

При підготовці відповідей на питання контрольної роботи студент повинен ознайомитись з навчальними посібниками, переліченими в списку літератури. Необхідно знайти глави чи розділи, які містять матеріал щодо конкретного питання та ретельно вивчити (прочитати, зрозуміти, законспектувати) його.

У контрольній роботі потрібно концентровано викласти основний зміст відповідей на поставлені питання. В цілому в контрольній роботі мають бути відповіді на кожне зазначене питання. По кожному питанню, якщо їх декілька, необхідно зробити стислий висновок.

Для підготовки відповідей потрібно також вивчити не тільки навчальну літературу, але й першоджерела-твори богословів, які варто прочитати і зрозуміти основні ідеї цих авторів. Адже підготовка контрольної роботи - це не тільки конспектування навчальної літератури, але й творчий процес. Саме тому відповіді на питання повинні бути досить повними, самостійними, відображати рівень загальної культури та спеціальних знань студентів.

Обсяг контрольної роботи - 10-15 сторінок друкованого тексту, відповідно вдвічі більше - рукописного. На початку роботи потрібно вказати тему або теми роботи та викласти план роботи, який відбиватиме структуру роботи (чіткий порядок побудови тексту, зв'язок між окремими частинами). Структура контрольної роботи має бути такою: титульний лист (прізвище, ім'я та по-батькові студента; факультет, назву навчального закладу; дисципліну, з якої виконується робота; варіант контрольного завдання; прізвище, ім'я та по-батькові викладача; місто та рік виконання роботи); план роботи; вступ (де викладена актуальність та основні положення обраної теми або тем, об'єкт та предмет аналізу); основна частина (розглянуті питання); висновки; список використаної літератури (потрібно вказати навчальні посібники та додаткову літературу, використані при виконанні контрольної роботи). Всі сторінки мають бути пронумеровані (крім першої - титульної) та відповідно відображені в плані роботи.

Особливу увагу слід приділити оформленню контрольної роботи. Вона повинна бути виконана охайно, ретельно. Кожна відповідь розпочинається з назви питання, закінчується коротеньким висновком. Кожен розділ роботи починається з нової сторінки.

### **Титульний аркуш**

**МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин і соціальних наук

Кафедра українознавства, православ'я та теології

Контрольна робота з дисципліни «Історія Християнської Церкви та основи християнської моралі»

Виконана студентом групи

Викладач:

Київ 2018

### **ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ**

1. Що вивчає дисципліна «Історія Християнської Церкви та основи християнської моралі»?
2. Чи існує зв'язок між церковною та світською історичною науками?
3. Як людство було підготовлене до пришествя Христа?
4. Стан язичництва напередодні Різдва Христового.
5. Іудейські вірування про Месію.
6. Політичне становище Іудеї.
7. Які філософські школи існували в період перед Різдром Христовим.
8. Перше чудо Христа.
9. Небіблійні джерела про життя Христа.
10. Заснування Церкви.
11. Життя Єрусалимської общини.
12. Діяльність апостолів.
13. Як поширювалось Християнство.
14. Доля апостолів.
15. Відносини Церкви зі світом у перші століття свого буття.
16. Переслідування християн іудеями.
17. Гоніння Римської імперії на Церкву.
18. Причини переслідувань.
19. Життя Церкви в період гонінь.
20. Церковна організація.
21. Ієрархія Церкви.
22. Неієрархічне служіння в Церкві.
23. Єретики апостольського періоду.
24. Апологети.
25. Богослужіння в перші три століття.
26. Християнське мистецтво в Римі.
27. Християнізація Римської імперії.
28. Проповідь варварським народам.
29. Що декларував Міланський едикт?
30. Церква і держава після 313 року.
31. Які патріархати ви знаєте?

32. Що розглядав I Вселенський собор?
33. Символ віри.
34. III-IV Вселенські собори.
35. VII Вселенський собор.
36. Іконографія в Церкві.
37. Церковний календар і богослужіння.
38. Інститут чернецтва.
39. Причини розколу церков.
40. Догматичні відхилення Риму.
41. Папи та імператори.
42. Етнографічні і політичні причини схизми.
43. Унії між Сходом і Заходом.
44. Наслідки розколу 1054 року.
45. Становище церкви у Візантії до падіння Константинополя.
46. Найвизначніші діячі Церкви після розколу.
47. Мистецтво у Візантії, найвизначніші пам'ятники.
48. Катакомби та перші ікони.
49. Храми на Русі до 988 року.
50. Наслідки християнізації Русі.
51. Реакція православ'я на проголошення унії.
52. Богословські школи та братства у період до першої половини XVII ст.
53. Церкви в Індії, Персії, Сирії.
54. Доля Церкви на Святій Землі.
55. Створення людини за образом і подобою Божою.
56. Особливості старозавітного одкровенного морального закону.
57. Моральний стан людини під законом (за вченням апостола Павла).
58. Божественне Одкровення як джерело знання про мораль.
59. Взаємовідношення старозавітної етики і благодатного змісту християнського морального світу.
60. Нова заповідь любові – головний зміст морального вчення Христа.
61. Зміст морального знання як системи ціннісного ставлення особистості до Бога, людей, світу і до самої себе.
62. Абсолютна і релятивна мораль.
63. Завершення морального шляху християнина.
64. Благо як зміст морального буття.
65. Об'єктивна змістовність морального світу.
66. Загальність моральної проблематики.
67. Зв'язок та ієрархія моральних цінностей.
68. Зв'язок особистості і суспільства в контексті морального буття.
69. Місце християнської моралі в курсі наук про людину.
70. Божественне Одкровення як джерело знання про мораль.
71. Суб'єктивність особистого морального переживання і засвоєння особистістю моральних установок.
72. Моральне творення і руйнування особистості.

73. Невідповідність між теорією і практикою в конкретності особистого буття.
74. Воля і моральне самовизначення.
75. Моральний пошук правди і добра та достоїнство особистості.
76. Перекрученість морального буття.
77. Богообразність і краса цілісної особистості.
78. Пошкодження розумових, вольових і емоційних здібностей у гріхопадінні.
79. Сплутаність і невизначеність добра і зла в особистій і суспільній свідомості і бутті.
80. Просторість і роздробленість гріховного змісту життя. Взаємодія гріхів у занепалій дійсності.
81. Основні особливості ушкодженого гріхом буття.
82. Свавілья як перекручення волі.
83. Безсилля в боротьбі з гріхом.
84. Священне Передання Церкви.
85. Святе Письмо та Священне Передання Церкви.
86. Догмати та канони.
87. Автокефалія в Православній Церкві.
88. Подолання церковного розколу в Україні.
89. Місія Церкви в сучасному світі.
90. Чернече життя Афону.

### **Список рекомендованої літератури** **Основна література**

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — К.: Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; «Феникс», 2012. — 1536 с.
2. Аверинцев Сергей. Софія-Логос. Словник. 2-е видання. — К.: Дух і Літера, 2004. — 640 с.
3. Болотов В. В. Три первых века христианства. — М.: Ломоносовъ, 2015. — 216 с.
4. Брэдшоу Д. Аристотель на Востоке и на Западе: Метафизика и разделение христианского мира / Отв. Ред. А. Р. Фокин / Ин-т философии РАН. — М.: Языки славянских культур, 2012. — 384 с.
5. Варфоломей, патриарх. Приобщение к таинству: Православие в третьем тысячелетии / Всесвятейший Вселенский Патриарх Варфоломей. — М.: Эксмо, 2008. — 368 с.
6. Гуроян Виген. Воплощенная любовь: Очерки православной этики. — М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2002. — 272 с.
7. Давыденков Олег, прот. Догматическое богословие. — М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2015. — 624 с.



8. Дворкин А. Л. Очерки по истории Вселенской Православной Церкви. Курс лекций. — Нижний Новгород: Христианская библиотека, 2014. — 1024 с.
9. Евдокимов Павел. Православие / Пер. с фр. — М.: ББИ, 2012. — 500 с.
10. Жизнь во Христе: Нравственный катехизис. — Львов: Издательство Украинского Католического Университета, 2004. — 174 с.
11. Зайцев А. Н. История Церкви. Вторая ступень. История. — М.: Nikea, 2016. — 272 с.
12. Иванцов-Платонов Александр Михайлович. Ереси и расколы первых трех веков христианства. Изд. 2-е, испр. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011.— 352 с.
13. История Древней Церкви. Часть I. 33-843 гг. — М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2012. — 592 с.
14. Ігор (Ісіченко), архієп. Загальна Церковна Історія. — Харків: АКТА, 2006. — 602 с.
15. Карташев А. В. Вселенские Соборы. — М.: Эксмо, 2006. — 679 с.
16. Клеман Оливье. Отблески света: Православное богословие красоты / Пер. с фр. — М.: ББИ, 2004. — 100 с.
17. Клеман Оливье. Рим. Взгляд со стороны / Пер. с француз. прот. Алексея Гостева; Ред. Александр Занемовец. — М.: СКИМЕНЬ, 2006. — 128 с.
18. Костюк К. Н. История социально-этической мысли в Русской Православной Церкви. — СПб.: Алетейя, 2013. — 448 с.
19. Красовицкая М. С. Литургика. Курс лекций — М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2016. — 224 с.
20. Маккалох Диармайд. Христианство. Три тысячи лет. — М.: Эксмо, 2016. — 1192 с.
21. Малков П. Ю. Введение в Литургическое Предание. Таинства Православной Церкви — М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2016. — 352 с.
22. Мартишин Д. С. На шляху до віри: основи Православ'я: навч. посіб. / протоієрей Діонісій Мартишин. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. — 184 с.
23. Мартишин Д. С. Основи православної віри: [Навч. посіб. для студ. МАУП]. — К.: МАУП, 2005. — 176 с.
24. Мартишин Діонісій, прот. Благовістіть оновлення світу: Духовні бесіди зі студентською молоддю на православні свята. — К.: Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів, 2012. — 88 с.
25. Мартишин Дионисий, прот. Церковь и мир: беседы на церковные требы. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, 2013. — 56 с.
26. Мать Мария (Скобцова). Типы религиозной жизни / Предисл. прот. Сергия Гаккеля. — М.: Свято-Филаретовская московская высшая православно-христианская школа, 2002. — 68 с.

27. Мейендорф И., прот. Единство империи и разделения христиан. Церковь в 450-680 гг. — М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет, 2012. — 520 с.
28. Огляд історії християнства: Навч. посібник. — К.: Світ знань, 2007. — 720 с.
29. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. — М.: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, 2001. — 128 с.
30. Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека. — М.: Издательство Московской Патриархии, 2010. — 32 с.
31. Пелікан Ярослав. Ісус крізь століття / Пер. з англ.—К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. — 344с.
32. Петрунин В. В. Политический исихазм и его традиции в социальной концепции Московского Патриархата / Владимир Петрунин. — СПб.: Алетейя, 2009. — 164 с.
33. Пеций Михаил, прот., Мартышин Дионисий, прот. Введение в социальную работу Церкви: учеб. пособие / прот. Михаил Пеций, прот. Дионисий Мартышин. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, 2015. — 198 с.
34. Пеций Михаил, прот., Мартышин Дионисий, прот. Современные проблемы христианской философии истории: учебное пособие. — К.: ДП «Изд. дом «Персонал», 2016. — 198 с.
35. Православний катехізіс. Основи християнського віровчення. — К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2012. — 334с.
36. Райт Т. Главная тайна Библии: Смерть и жизнь после смерти в христианстве / Том Райт; [пер. с англ. М. И. Завалова]. — М.: Эксмо, 2009. — 384 с.
37. Религиозная этика: краткий конспект лекций для студентов заочников / Автор-сост. прот. Дионисий Мартышин. — К.: ДП «Издат. дом «Персонал», 2011. — 82 с.
38. Смирнов Е. И. История Христианской Церкви — М.: Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 2013. — 768 с.
39. Чернышев В. М. Религиоведение. — К.: Общество любителей православной литературы, 2003. — 336 с.
40. Чопей Богдан, Мартышин Дионисий, прот. Основы социального учения Русской Православной Церкви: учеб. пособие / Богдан Чопей, прот. Дионисий Мартышин. — К.: Духовно-просветительский Центр имени Святых Апостолов, ДП «Издательский дом «Персонал», 2013. — 306 с.
41. Шмеман А., прот. Вера и Церковь. Сборник / Сост., вступ. ст. А. Яковлева. — М.: Книжный Клуб Книговек, 2012. — 592 с.
42. Яннарас Х. Ч. Свобода етосу / Пер. з англ. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2003.
43. Яннарас Христос. Вера Церкви: Введение в православное богословие / Пер. с новогреч. — М.: Центр по изучению религий, 1992. — 232 с.

44. Яннарас Христос. Истина и единство Церкви / Пер. с новогреч; под ред. А. В. Маркова. — М.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. — 184 с.

#### Додаткова література:

45. Александр (Драбинко), архиеп. Бог, Человек, Церковь. — К.: Издательский отдел УПЦ, 2012. — 188 с.
46. Алексей II, Патриарх Московский и всея Руси. Торжество Православия // Православие и духовное возрождение России. — Екатеринбург: Издательский дом «Пироговъ», 2003. — 416 с.
47. Антоний, Митрополит Сурожский. Труды. — М.: Практика, 2002. — 1080 с.
48. Бочков Павел, свящ., Мартышин Дионисий, прот. Выбор веры: Церковь или идеология: классификация церковных расколов постсоветского периода: Монография / свящ. Павел Бочков, прот. Дионисий Мартышин. — К.: ДП «Издательский дом «Персонал», 2012. — 264 с
49. Булгаков С. Н. История экономических и социальных учений / Сергей Николаевич Булгаков; вступ. статья, сост. и примеч. В. В. Сапова. — М.: Астрель, 2007. — 988 с.
50. Вениамин (Новик), игумен. Православие. Христианство. Демократия. Сборник статей. — СПб.: Алетейя, 1999. — 368 с.
51. Владимир (Сабодан), Митрополит Киевский и всея Украины. Экклезиология в отечественном богословии. — К.: Издательский отдел УПЦ, 1997. — 512 с.
52. Вольф Мирослав. По подобию Нашему. Церковь как образ Троицы / пер. с англ. О. Розенберг. — Черкассы: Коллоквиум, 2012. — 424 с.
53. Гуроян Виген. Наследие Рая. Размышления о садоводстве. / Пер. с англ. — К.: Дух і літера, 2011. — 120 с.
54. Деркач А. Л. Государственно-церковные отношения. — К.: Издательский отдел УПЦ, 2009. — 320 с.
55. Иларион (Алфеев), епископ Венский и Австрийский. Православное свидетельство в современном мире: Доклады, интервью, слова. — СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2006. — 416 с.
56. Иоанн (Зизиулас), митрополит. Бытие как общение: Очерки о личности и Церкви / Предисл. прот. Иоанна Мейендорфа; Пер. с англ. Д. М. Гзгзяна. — М.: Свято-Филаретовский православно-христианский институт, 2006. — 280 с.
57. Иоанн (Зизиулас), митрополит. Общение и инаковость. Новые очерки о личности Церкви / Пер. с англ. — М.: ББИ, 2012. — 497 с.
58. Карташев А. В. Воссоздание Святой Руси. — М.: Белорусский Экзархат, 2011. — 540 с.
59. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. — М.: Эксмо, 2010. — 544 с.

60. Кирилл, Митрополит Смоленский и Калининградский. Вызовы современной цивилизации. Как отвечает на них Православная Церковь? — М.: Даниловский благовестник, 2002. — 144 с.
61. Кирилл, Митрополит Смоленский и Калининградский. Свобода и ответственность: в поисках гармонии. Права человека и достоинство личности. — М.: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата, 2008. — 240 с.
62. Кюнг Ханс. Христианский вызов / Пер. с нем. — М.: ББИ, 2012. — 465 с.
63. Кюнг Ханс. Церковь / Пер. с нем. — М.: ББИ, 2012. — 677 с.
64. Мень Александр, прот. Церковь и мы: Домашние беседы. М.: ИД «Жизнь с Богом», 2012. — 256 с.
65. Михаил (Мудьюгин), архиеп. Введение в основное богословие. — М.: Общедоступный Православный университет, основанный протоиереем Александром Менем, 1995. — 232 с.
66. Михаил (Мудьюгин), архиеп. Православное учение о личном спасении. Спасение как цель и как состояние. — СПб.: Сатисъ, 2010. — 226 с.
67. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. — К.: Інформ. –вид. центр УПЦ, 2002. — 80 с.
68. Українська Православна Церква на межі тисячоліть. Документи і матеріали. — К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви, 2012. — 286 с.
69. Учение о спасении в разных христианских конфессиях. — М.: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 2005. — 168 с.
70. Фиолетов Н. Н. Очерки христианской апологетики. — Клин: Фонд «Христианская жизнь», 2000. — 240 с.